

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск дванадцятий

КИЇВСЬКИЙ 2009
УНІВЕРСИТЕТ

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Антоновська М. Парадигма освіти і виховання у повістях Т. Шевченка "Музикант" і "Несчастный"	3
Боронь О. Шевченкознавчі інтерпретації Юрія Барабаша	9
Бугай С. Шевченківський текст в інтерпретації Михайлини Коцюбинської	14
Гай Є. Шевченківські джерела в драматургії Миколи Куліша	22
Гнатюк М. Тарас Шевченко і Василь Стус: семантичні топоси текстуального простору	29
Гудима А. Творення себе як спосіб осягнення універсумів (на матеріалі етологічних поем Т. Шевченка)	38
Жванія Л. Україна в ліриці Т. Шевченка періоду заслання та ліриці Лесі Українки, писаній на чужині	42
Жигун С. Ще раз про діалог Миколи Хвильового і Тараса Шевченка: "острах впливу"	52
Задорожна Л. Категорія свободи як філософська засада "Щоденника" Т. Шевченка	56
Ковалів Ю. Проблема рецепції незручних текстів Т. Шевченка ..	73
Костенко Н. Про вірш у поетичному циклі Т. Шевченка "В казематі" ..	77
Косянчук О. Похвальна поезія у творчості Тараса Шевченка ..	86
Кривуляк О. Трагічне світовідчуття Т. Шевченком у циклі "В казематі" ..	93
Лебідь Є. Своєрідність моделювання тексту-попередника у Шевченкових перекладах уривків "Слова о полку Ігоревім" ("Плач Ярославни", "З передсвіта до вечора...")	98
Марченко Н. Інтерпретація-переклад Т. Шевченком першотворів світової літератури	105
Миц К. Шевченківські традиції в історичній прозі вчених-істориків XIX століття (П. Куліша, М. Костомарова, Д. Мордовця	114
Наєнко М. Василь Доманицький: історик, філолог, дослідник і видавець "Кобзаря"	121
Некряч О. Народність Т. Шевченка у потрактуванні М. Костомарова (на матеріалі "Воспоминаний о двух малярах")	126
Парашук О. Т. Шевченко і літературний канон: бачення, інтерпретація, роздуми	131
Перевертень Н. Концепт взаємин: Т. Шевченко – Є. Гребінка ..	136
Потапенко Я. Особливості Шевченкової релігійності: проблеми інтерпретації	140
Сізова К. Роль характеристики героїв за ставленням до музики у прозі Т. Шевченка	149
Сліпушко О. Духовна держава Тараса Шевченка у контексті української літературної традиції	153

Сулима В. Біблійні географічні назви як концепти і їх художньо-стилістична функція в поезії Т. Шевченка	163
Тарасова М. Образ "хати-пустки" у поезіях Т. Шевченка: живописне начало	172
Ткаченко А. Художність і поезія Т. Шевченка	179
Ткаченко О. Образ Каїна у творчості Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша	191
Швець Г. Книга Василя Барки "Правда Кобзаря": жанрова специфіка та проблематика	200
Шевякова К. Т. Шевченко в житті Марії Заньковецької	205
Яременко В. "Камінь, яким знехтували будівничі, став наріжним..." (Мотивування вибору Тарасом Шевченком для виготовлення офорту твору Рембрандта "Притча про виноградаря і ділоробів")	210

МОВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Вишневська Г. Об'єктивація концептосфери сакрально-хтонічного у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки	218
Вільчинська Т. Концептуалізація образів Святих у поетичній картині світу Т. Шевченка	223
Галас Б. Із спостережень над мовою рукописної збірки Т. Шевченка "Три літа"	229
Горбик Р. До проблеми значеннєвих зсувів у поезії Тараса Шевченка	237
Домилівська Л. Лінгвістична інтерпретація символіки Тараса Шевченка у творчості Юрія Яновського	244
Костич Л. Безсполучниковість як засіб вираження експресії у творах Т. Шевченка	250
Слухай Н. Вірш Т. Шевченка "Н. Костомарову" у лінгвоміфопоетичному висвітленні	255
Теряєв Д. Золотий перетин у поетичній творчості Тараса Шевченка (експериментально-фонетичне дослідження)	258
Шаркань В. Мова і правопис букваря Тараса Шевченка	265

Т. ШЕВЧЕНКО І СВІТ

Евтушенко Е. Гений, забритий в солдати	278
Радишевський Р. Польська рецепція Т. Шевченка у працях В. Гнатюка	281
Коломієць Л. "Садок вишневий коло хати..." Тараса Шевченка в новому перекладі Віри Річ: відтворення змістових, ритміко-інтонаційних та звукових особливостей	287
Зарицька Т. Нове видання поезій Тараса Шевченка в перекладах Віри Річ	295

5. Структурний тип ГП. В поезії Тараса Шевченка функціонує 64 силабічних інтервалів даного типу, що становить 0,19 % від загальної кількості СІ.

Ненаголошений силабічний інтервал УК (неук) акустичного континууму: *Отак, люде, научайтесь // Ворогам прощати, // Як сей неук!...* [2, 107] відображено на рис. 8.

Динамічна комп'ютерна осцилограма силабічного інтервалу УК.

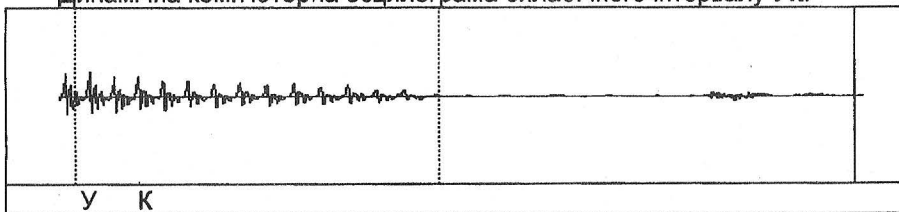

Рис. 8.

Силабічний інтервал УК складається з гармонійно-обертонних коливань голосного заднього ряду високого ступеню підняття лабіалізованого У, нуля звуку, який відповідає фазі зімкнення К, імпульсних коливань шумного задньоязикового зімкненого глухого твердого К.

Встановлено тривалість: СІ – 320 мс, вокалічного компоненту – 170 мс, консонантного – 150 мс, співвідношення УК : У = 1,88; У : К = 1,13, яке не відповідає золотій пропорції.

Висновки.

Об'єктивним експериментально-фонетичним дослідженням конкретизовано висунуту гіпотезу золотого перетину в складових структурах поезії Шевченка.

Золотий перетин виявлено в універсальних типах ПГ та ППГ, які є найчастотнішими у Шевченковій творчості і становлять 82 % усіх силабічних інтервалів.

У процесі експерименту виявлено, що цілісні структури з відкритими складами ПППГ, ППППГ, в яких тривалість приголосних значно перевищує звучання голосного, а також ГП не відповідають золотій пропорції і в текстах займають незначне місце: 2 %; 0,15 %; 0,19 % відповідно.

Звуковий континуум в повному обсязі поетичної творчості Шевченка дав можливість вийти за рамки поставленої задачі і зробити висновок: співвідношення кількості силабічних інтервалів типу ПГ та всіх інших структур відповідає золотому перетину – 62 % та 38 %.

Акустична параметрія розкрила формування матерії мовлення за законами золотого перетину, що створює високий рівень гармонії звучання поезії Тараса Шевченка.

1. Азарова Л. Е. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція "золотої" пропорції. – Вінниця, 2000. 2. Васютинский Н.А. Золотая пропорция. – М.-СПб., 2006. 3. Гринбаум О.Н. Гармония строфического ритма в эстетико-формальном измерении (на материале "Онегинской строфы" и русского сонета). – СПб., 2000. 4.

Жинкин Н.И. Механизмы речи. – М., 1958. 5. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М., 1979. 6. Зластоустова Л.В. и др. Общая и прикладная фонетика. – М., 1986. 7. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М., 1962. 8. Омеляшко Р.А. Витоки Шевченкового 14-складового вірша // Слово і час. – 1989. – № 6; 9. Плющ Н., Бас-Кононенко О., Дудник З., Зубань О. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. – К., 2002. 10. Пустовит А.В. Этика и эстетика. Наследие Запада. История красоты и добра. – К., 2006. 11. Стахов А.П. Код золотой пропорции. – М., 1984. 12. Teriæev D. Resultados de la utilización del metodo fonetico-experimental de tensopalatografia // I Jornadas Andaluzas de Eslavistica. – Granada, 1992; 13. Теряев Д.А. Ритмическая гармония русской поэтической речи в аспекте "золотого сечения" // Русская литература. Исследования. – К., 2005. – Вып. VII; 14. Теряев Д.А. Золотое сечение в звучащем русском и украинском поэтическом тексте // Слово. Символ. Текст. – К, 2006; 15. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М., 1960. 16. Церетели Г.В. Метр и ритм в поэзии Руставели и вопросы сравнительной версификации // Контекст – 73. – М., 1974. 17. Речь. Артикуляция и восприятие // Л. А. Чистович и др. – М.-Л., 1965. 18. Шевелев И. Ш., Марутаев М. А., Шмелев И. П. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. – М., 1990. 19. Шеворошкин В.В. Звуковые цепи в языках мира. – М., 1969. 20. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 1990. Далі посилання на це видання, вказується том і сторінка. 21. Шевченко Тарас Кобзар. ВТГО "Фирма Мелодия", 1989. 22. Шевченко Тарас Поезія. Аудіодиск. МА "Наш формат", 2007.

В. Шаркань, асп.

МОВА І ПРАВОПИС БУКВАРЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (1861)

Крім художньої творчості, Шевченкова словесна спадщина включає деякі публіцистичні праці, епістолярій (листи і щоденник) та підручник для початкової школи.

"Букварь южнорусский" Т. Шевченка вийшов друком у Санкт-Петербурзі в кінці 1860 року (хоча на титульній сторінці вказаний 1861 рік), за кілька місяців до смерті поета. Письменник планував цей підручник для недільних шкіл, які зародилися в Україні в кінці 50-их — на початку 60-их років XIX ст. (протягом 1859–62 років таких шкіл у підросійській Україні було більше 115 [5, 9]) і стали першим проявом україномовної освіти в цей час. Т. Шевченко, як свідчать його листи, планував написати ще й інші підручники українською мовою для початкової школи, а саме: арифметику, географію, історію та етнографію [13, 41].

Буквар Т. Шевченка — один із низки україномовних підручників, що з'явилися друком протягом 1857-1863 років, авторами яких були П. Куліш, К. Шейковський, М. Гатцук, О. Стронін, І. Деркач, Л. Яценко, О. Кониський, Д. Мороз, С. Опатович та ін. Зокрема, було опубліковано такі підручники: букварі (10), арифметики (3), підручники з природознавства, історії та теології.

На "Букварь южнорусский" Т. Шевченка українські дослідники звертали більшу увагу, ніж на інші українські підручники, видані в підросійській Україні протягом 1857–1863 років. Перші оцінки цього букваря знаходимо в рецензіях О. Кониського "Наські граматки" в журналі "Основа" [6, 64–82] (стаття присвячена українським букварям, що

вийшли друком у підросійській Україні до 1862 року) та О. Стоянова ("Воспитание". — 1861. — № 4. — С. 187–195). Підручник Т. Шевченка досліджували українці другої половини ХХ — початку ХХІ ст. — С.Х. Чавдаров [14], Й.О. Дзендзелівський [4], В. Яцюк [22], В.І. Статєєва [13], І. К. Курабцева [7], В. Яременко [21] та ін.

Буквар Т. Шевченка перевидавався фототипічним способом кілька разів: 1) у 6 томі повного зібрання творів письменника, що вийшло друком у Києві 1964 року [20]; 2) "Шевченківський "Букварь"" (К., 1990) [15]; 3) "Буквар південноруський 1861 року" (К., 1991) [17].

Однак повний аналіз мови підручника дотепер не проводився. Мета нашої статті — подати характеристику мови, графіки і правопису букваря Т. Шевченка з погляду норм сучасної української літературної мови. У статті ставимо такі завдання: 1) описати структуру підручника; 2) проаналізувати графіку; 3) охарактеризувати особливості правопису, використаного в букварі; 4) представити результати зіставлення мови підручника із сучасними нормами української літературної мови на різних мовних рівнях — фонетичному, акцентуаційному, морфологічному, словотворчому та лексичному; 5) визначити джерела мови букваря; 6) простежити, як лексика підручника відбита в сучасній лексикографії.

Наше дослідження ґрунтується на автентичній джерельній базі: 1) опрацьовано перше видання підручника "Букварь южноруській" (СПб., 1861), яке ми виявили у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника; 2) використано архівні матеріали, зокрема фотокопію Шевченкового рукопису букваря, що зберігається у рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (фонд № 1, одиниця зберігання № 115).

Обсяг букваря Т. Шевченка — 24 сторінки. Структура підручника описана в праці В.І. Статєєвої [13]. На початку підручника вміщено "Вельку азбуку" та "Малу азбуку" [19, 3]¹⁰; на 4-ій сторінці підручника подано друковані великі літери та арабські цифри від 0 до 9, можливо, призначені для розрізної азбуки, що використовувалася при золотівському методі навчання грамоти. Тут літери представлені вже не в алфавітному порядку: Л Щ М Н О П Ч Т К Ъ Ш Ъ Э Е Х И Ъ Ц Й Ж Ф В У Я Р А Д Э Ю Ы З У І Г Б С. На 5-6-ій сторінках у розділі "Склади" вміщено уривки з "Давидових псалмів" Т. Шевченка; на 7-ій сторінці подано переспів 132 псалма, але вже без поділу на склади; на 8-11 сторінках вміщено розділ "Молитви", де автор подав кілька церковнослов'янських молитов і власні україномовні коментарі до них. На 12-ій сторінці представлена рукописна азбука, велика і мала, та 2 рукописні невеликі тексти, призначені для навчання каліграфічного письма. У невеличкому розділі "Личба" (с. 13) подано цифри від 1 до 10, а також 100, 1000, 10000, 100000 та 1000000. На тій же сторінці вміщено

¹⁰ Далі при посиланні на буквар Т. Шевченка у тексті статті будемо вказувати тільки сторінку в дужках.

й таблицю множення. Далі подано народні думи — "Дума про пырятинского поповича Олексія" (с. 14–18) та "Дума про Марусю поповну Богуславку" (с. 18–22). На 23–24-ій сторінках наведено 13 українських прислів'їв у розділі "Народни пословици" [13, 35–37].

Буквар написано українською мовою, тільки в деяких текстах ужито церковнослов'янську мову, передану гражданкою. Молитви, подані церковнослов'янською мовою, займають незначну частину букваря (≈ 1,5 с.). В україномовних текстах підручника зафіксовано 1434 слововживання та близько 500 лексем.

Мова букваря Т. Шевченка відображає мовлення самого автора (у "Давидових псалмах", коментарях до молитов) і мову українського фольклору (у народних думах та прислів'ях). Т. Шевченко приділив значну частину в підручнику саме народним творам (думам, прислів'ям та приказкам), оскільки прагнув, щоб українські учні навчалися доброї української мови з фольклорних джерел.

Для ілюстрації мови і правопису "Букваря южноруського" наведемо фрагмент із коментаря Т. Шевченка до однієї з молитов, розміщених у розділі "Молитви": "Иисусъ Христосъ, сынъ Божій святымъ духомъ, воплощённый одъ пречистої и пренепорочної дивы Маріи, научавъ людой беззаконныхъ слову правды и любви, единому святому закону, Люды беззаконіи не нялы віры его искреннему святому слову, и роспялы его на Хрести меже разбойниками, яко усобныка и Богохула" (с. 8). Як бачимо, правопис Т. Шевченка досить відмінний від сучасної української графіки й орфографії, тому непідготовлений читач, який не обізнаний з проблемною історією українського правопису, з особливостями правопису письменника, може неадекватно сприймати особливості мови підручника. З огляду на це зупинимось спочатку на характеристиці графіки та правописних особливостей букваря.

Буквар Т. Шевченка опубліковано гражданкою. Літери традиційної кирилиці вжито тільки в одному слові "Бкварь", яке використано в назві підручника на титульній сторінці книги.

Буквар навчав азбуки з 36 літер, що представлена в підручнику великими і малими друкованими буквами (гражданкою): А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Э Ю Я Ѳ ѱ.

Азбука букваря Т. Шевченка відрізняється від сучасної української абетки кількома рисами: а) кількістю літер (у Шевченка — 36, у суч. абетці — 33), б) відсутністю трьох літер *г, є, ї*, які є в сучасному алфавіті, в) наявністю шістьох літер *ъ, ы, э, з, е, в*, яких немає в сучасній азбуці. Крім того, в текстах букваря натрапляємо на ще одну літеру — *ѣ*, якої не знаходимо в алфавіті.

Правопис букваря Т. Шевченка описано в загальних рисах у невеличкій (1 с.) розвідці . Й.О. Дзендзелівського [4]. Загалом графічні та правописні особливості творів Т. Шевченка дослідив ще в 1934 році І.Огієнко, спираючись на оригінали Шевченкових творів, листів та "Щоденник", виданий за оригіналом у 1927 році (ред. акад. С. Єфремов) [8].

За слухним спостереженням І. Огієнка, Т. Шевченко ніколи не цікавився правописними питаннями, не надавав їм великого значення [8; пор. 9, 12-13]. Тому й для букваря Т. Шевченка характерна непослідовність у дотриманні певних правописних принципів. Підручник написано загалом фонетичним правописом, проте збережені деякі старі літери етимологічного правопису чи романівки. Зокрема, для "Букваря южнорусского" характерні такі правописні особливості: 1) у кінці слів збережено *ъ*: *зъ братомъ добрымъ* (с. 5); 2) звук [і] позначається літерами *і* та *и*: *въ світи* (с. 5) (пор. суч. *в світі*); 3) для позначення звука [и] використовуються літери *ы*, *и*: *житы* (с. 5); 4) звук [е] на початку слова позначається літерою *э*, а в середині та кінці слова — *е*: *Эдесскій* (с. 10), *лучче* (с. 5); 5) звукосполучення [йе] позначається буквою *е*: *едыному* (с. 8), *Ефремъ* (с. 10), *моёму* (с. 21); 6) на позначення звукосполучення [йі] вживається літера *и*: *моихъ* (с. 5), *ихъ* (с. 6); рідше для передачі [йі] використовується *і*: *своіи* (с. 10); 7) буква *ѣ* вживається там, де сьогодні використовуємо буквосполучення *йо* та *ьо*: *ѣго* (с. 24), *сынѣму* (с. 14). На позначення звукосполучення [йо] вживається також літера *е*: *его* (с. 8); 8) буква *э* вживається в молитвах, а також у народних думках у слові *сынэ* (с. 14); 9) там, де сьогодні вживаємо апостроф, Т. Шевченко використовував на позначення роздільної вимови літеру *ь*: *семьѣ* (с. 7), *пробьѣ* (с. 24); 10) звук [г] передається буквою *г*: *грунтѣвъ* (с. 22); 11) написання суфіксів *-ськ-*, *-цьк-* без літери *ь*: *людскою* (с. 9), *Християньскій* (с. 18), *Турецкій* (с. 21). Однак, іноді зустрічаємо і нормативні з сучасного погляду написання зазначених суфіксів: *Християньскій* (с. 19), *Турецькій* (с. 20); 12) для букваря Т. Шевченка характерна неусталеність у вживанні великої літери: слово *Богъ* і похідні послідовно написані з великої букви (*Богъ* (с. 6), *Боже* (с. 6)), деякі інші власні назви пишуться з малої, тоді як за сучасним правописом вони мають писатися з великої: *дѣвы Маріи* (с. 8), *сына Божія* (с. 9), *святѣе письмо* (с. 16), *святѣимъ духомъ* (с. 8). Натомість у букварі слова *богохул*, *молитва*, *правдоучителі*, *хрест*, *християнин* та ін. пишуться з великої літери: *Богохула* (с. 8), *Молытву* (с. 8), *Правдоучители* (с. 10), *Турецькій* (с. 20) тощо; 13) у букварі спостерігаємо написання слів разом, окремо або через дефіс, яке не відповідає сучасним нормам: *Велькъ-день* (с. 19), *лже-пророки* (с. 9), *пан-отцѣмъ* (с. 16); *до-горы* (с. 17), *зо-дна* (с. 18); *симъ-сотъ* (с. 18); *хто-сь* (с. 14); *дежъ* (с. 14), *колыбъ* (с. 16); *отъ-же* (с. 17) тощо.

Те, що однією буквою подаються різні звуки (літера *и* позначає [і], [и], [йі]; *е* — [е], [йе], [йо]), ускладнює розуміння фонетичних особливостей підручника: іноді важко визначити, який звук позначено тією чи іншою буквою. Доказом неусталеності правопису в букварі можуть слугувати такі приклади. В одному слові буквою *и* іноді позначаються різні звуки: *дилыти* (с. 5) (пор. суч. *ділити*), *пристаныщи* (с. 10) (пор. суч. *пристанищі*). Один і той же звук у слові іноді позначається різними буквами: *чистымъ* (с. 5), *ными* (с. 5). Навіть в одному реченні в однакових словах звук [и] спочатку позначено літерою *ы*, а потім — *и*:

Го-сподь лю-быть сво-и лю-де, Лю-бѣтъ, не-о-ста-вытъ... (с. 5). У сполученні слів *братѣвъ благихъ своихъ* (с. 7) літера *и* в кожному слові позначає різні звуки: [і], [и], [йі]. Так само буква *і* у словосполученні *въ своіи кѣліи* (с. 10) позначає, відповідно, звуки [йі] та [і].

У результаті порівняння правописних рис, визначених І. Огієнком, Й. Дзендзелівським та нами, можемо зробити висновок, що нами спостережено їх більше, ніж у Й. Дзендзелівського (у Й. Дзендзелівського — 7, у нас — 13), але менше, ніж в І. Огієнка (в І. Огієнка — 19). Й. О. Дзендзелівський звернув увагу на звукове значення таких літер: *и*, *і*, *ы*, *э*, *е*, *ѣ* [4, 35]. І. Огієнко виділив такі правописні риси, яких немає в букварі Т. Шевченка: а) іноді звук [і] позначається літерою *э*; б) на початку слів уживається буква *и*; в) йотоване *о* на початку слова часто передається як *йо*; г) м'якість приголосного перед *о* (*ьо*) позначається неоднаково — *е*, *ѣ*, *йо*, *іо*; г) після префіксів, що закінчуються на приголосний, перед йотованим вживається *ъ*, *ь* або не вживається нічого; д) послідовне написання *дз* [9, 12]. Проте важливо мати на увазі, що І. Огієнко зробив висновок про правопис Т. Шевченка не на основі букваря, а на ширшій базі — на основі художніх творів, листів, "Щоденника" Т. Шевченка. Виходить, не всі орфограми, характерні для рукописів Т. Шевченка в цілому, репрезентовані в тексті його букваря.

Для якнайкращого аналізу мови букваря ми провели суцільне розписування тексту і порівняли мовні одиниці різних рівнів з нормами сучасної української літературної мови. Таким чином, ми виявили мовні одиниці, які не стали нормами сучасної української літературної мови (ненормативи) або перебувають на периферії сучасної норми.

Серед фонетично-правописних ненормативів у букварі Т. Шевченка можемо виділити такі: 1) сплутування [е] та [и] в ненаголошеній позиції: а) вживання звука [и] там, де нині виступає [е]: *мыни* (с. 6) (пор. суч. літ. *мені*), *присвѣтери* (с. 9) (пор. суч. літ. *пресвітері*); б) спостерігається і протилежна риса: вживання [е] там, де нині виступає [и] в ненаголошеній позиції: *Хрестіанамъ* (с. 9), *монастері* (с. 10); 2) вживання [е] там, де в сучасній нормативній формі виступає звук [і] на місці давнього [е]: *камень* (с. 15), *семьѣ* (с. 7); 3) вживання [о] там, де сьогодні виступає [і]: а) в новозакритих складах на місці давнього [о]: *помочь* (с. 18), *разбойниками* (с. 8), *соколь* (с. 14), *той* (*При той часті*) (с. 14) (пор. суч. літ. *тію*); б) на місці давнього *ъ* в сильній позиції: *возьмите* (с. 15) (пор. суч. літ. *візьміть*); 4) наявність м'якого звука [р'] в кінці слова і складу там, де сьогодні виступає як норма твердий звук [р]: *букварь* (с. 1), *писарь* (с. 15), *Агарьску* (с. 14) та ін.; однак ця риса простежується непослідовно, в деяких словах у зазначеній позиції виступає твердий [р], доказом чого служить літера *ъ* після *р*: *теперь* (с. 16), *матірѣ* (с. 17); 5) уживання [і] там, де в сучасній укр. літ. мові виступає звук [е]: *по ричахъ* (с. 19) (пор. суч. *по речах*); 6) [і] там, де сьогодні нормативно виступає [и]: *діяконъ* (с. 10) (пор. суч. *диякон*), *міръ* (с. 22) (пор. суч. *мир*); 7) вживання звука [и] там, де сьогодні нормою є наявність [і]: *пидѣймала*

(с. 17) (пор. суч. літ. *підіймала*); 8) звукосполюка [зж] там, де в сучасній укр. літ. мові виступає [ждж]: *выизжавъ* (с. 16), *произжавъ* (с. 16); 9) уживання твердого звука [т] там, де сьогодні нормативним виступає м'який [т']: *потмарило* (с. 14); 10) відсутність початкового [й] у слові *йняти*: *няльї* (с. 8) (пор. суч. літ. *йняли*); 11) вживання звукосполюки [жд] там, де сьогодні нормативно виступає [дж]: *прихождатъ* (с. 20) (пор. суч. нар.-поет. *приходжати*); 12) уживання звука [о] у слові *котрий* там, де в сучасній українській літературній мові виступає нуль звука: *который* (с. 17); 13) уживання звукосполучення [іа], відповідно буквосполюки *іа*, у слові *християнин*: *Хрестіанамъ* (с. 9); проте вживається і нормативна сьогодні форма: *Християнській* (с. 19); 14) ненормативна з сучасного погляду форма іменника *військо*: *війська* (с. 17) (пор. суч. літ. *війська*) — вживається тільки один раз, в інших випадках у підручнику використана нормативна сьогодні форма: *війська* (с. 15); 15) уживання форми імені *Ісус*, яка не характерна для сучасної української літературної мови: *Ісусъ* (с. 8); 16) звук [о] там, де сьогодні нормою виступає [а] на місці давнього [о]: *богато* (с. 23); проте прикметник *багатий* у підручнику вживається, як у сучасній мові: *багатимъ* (с. 24). За твердженням І. Огієнка, Т. Шевченко ніколи не вживав фонетичного варіанта *багатий*, а послідовно вживав нормативну з сучасного погляду форму *багатий* [8, № 3, 115].

Над більшістю слів у букварі Т. Шевченка поставлено наголос, це дало можливість нам виділити акцентуаційні ненормативи. До них належать слова з інакшим, ніж у сучасній українській літературній мові, наголосом: *беззаконіе* (с. 10) (беззаконня), *грунтівъ* (с. 22) (грунтів), *козацькі* (с. 14) (козацькі), *маліи* (с. 16) (малії), *Маріи* (с. 8) (Марії), *молилься* (с. 10) (молилися), *новимъ* (с. 5) (новим), *побрязкачи* (с. 23) (побрязкачі), *рукописна* (с. 12) (рукописна), *самого* (*Менє самого возьмите...*) (с. 15) (самого), *символъ* (с. 9) (символ), *старіи* (с. 16) (старії), *судна* (с. 17) (судна), *улицяхъ* (с. 16) (вулицях), *учините* (с. 15) (учините), *часті* (с. 14) (часті), *честнымъ* (с. 6) (честним). Нами зафіксовано кілька слів, що в букварі Т. Шевченка мають подвійне наголошування: *знамавъ* (с. 16), *козацькіи* (с. 17), *лжє-пророки* (с. 9), *материнська* (с. 16), *пани-маткою* (с. 16), *псалмомъ* (с. 5) *спадає* (с. 7), *Христову* (с. 11).

Морфологічні ненормативи. У системі іменника виділено лексеми, які мають інакшу, ніж у сучасній українській літературній мові, парадигму або форму числа: 1) I відміна: а) флексія *-е* в наз. відм. мн: *люде* (с. 5) (пор. суч. літ. *люди*). Цікаво, що в рукописі букваря, фрагмент якого зберігається в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка, в одному випадку вжита форма *люды* [18, 1] і так само надрукована в підручнику (с. 8), а в іншому випадку — в рукописі вжито *люде* (пор. рукопис: *Де есть добри люде, Тамъ и правда буде — а де кривда буде там добра nebude* [18, 2]), проте надруковано *люды*: *Де есть добри люды, Тамъ и правда буде, А де кривда буде, Там добра не буде* (с. 12); 2) II відміна: а) флексія *-а* в род. відм. одн. ім. чол. роду там, де сьогодні нормативним виступає закінчення *-у*: *віка* (с. 7) (пор. суч. літ. *віку*); б) закінчення *-еві* в дав. відм. одн. там, де сьогодні нормативно виступає флексія *-ові*: *Господеву*

(с. 5) (пор. суч. літ. *Господові*, яке загалом є відхиленням від закономірної парадигми, адже іменник *Господь* м'якої групи, тому закономірно мала б бути та флексія, яка представлена в Т. Шевченка); в) флексія *-у* в місц. відм. одн. ім. чол. роду там, де в суч. літ. мові виступає закінчення *-і*: *въ дому* (с. 7) (пор. суч. літ. *в домі*); *въ 315 року* (с. 9) (пор. суч. літ. *в 315 році*); г) форма знах. відм. мн., однакова з формою наз. відм. мн., тоді як у суч. укр. літ. мові для назв істот нормативною виступає форма, однакова з род. відм. мн.: *люде* (*Го-сподь лю-быть сво-и лю-де*) (с. 5) (пор. суч. літ. *любить своїх людей*); 3) III відміна: а) закінчення *-ю* в ор. відм. одн.: *кровію* (с. 9).

У системі прикметника: а) Т. Шевченко віддає перевагу повній нестягненій формі прикм.: *высокіи* (с. 7), *святіи* (с. 7) та багато ін. Ця риса, як відомо, характерна для українського фольклору. Повні стягнені форми прикметників у підручнику зустрічаються рідше: *бідни* (с. 19), *Боже* (*имя Боже*) (с. 6); б) інакша, ніж у сучасній укр. літ. мові, група прикм.: *Великодная* (с. 19) (пор. суч. літ. *великодня*); в) закінчення *-ій* у наз. відм. одн. прикм. там, де сьогодні нормативним виступає флексія *-ий*: *Божій* (*сынъ Божій*) (с. 8), *ясненькій* (с. 14) (пор. суч. літ. *ясенький*), *великій* (с. 14) (пор. суч. літ. *великий*) та ін. Загалом, це діалектна риса, характерна для південно-східного наріччя, а саме для південно-східної Полтавщини та Слобожанщини [1, 107], вона зустрічається також в окремих південно-західних говірках (подільсько-волинських та надсянських), а також у деяких волинсько-поліських говірках [1, 107-108]. Така форма характерна здебільшого для народних дум, уміщених у букварі, хоча зустрічається і в текстах, автором яких є сам Т. Шевченко; г) запозичена з церковнослов'янської мови форма прикм. *Божія*: *сына Божія* (с. 9) (пор. суч. літ. *Сина Божого*); г) закінч. *-ій* у знах. відм. одн. там, де в суч. укр. літ. мові нормативним виступає *-ий*: *святій* (*на святій празнькы*) (с. 21); д) інакша, ніж у суч. укр. літ. мові, форма вираження вищого ступеня порівняння прикм. *добре*: *Чи е що краще, лучче въ світи* (с. 7) (пор. суч. літ. *ліпше, краще*). Лексема *лучче* (прикм. та присл.) характерна для українських говорів, пор. *лучче* — рос. *лучше* у словнику за ред. Б. Грінченка з посиланням на тексти П. Куліша, М. Номиса, П. Чубинського, "Основи" [10 II, 383]; е) запозичена з церковнослов'янської форма присвійного прикм. *Аароніе*: *Аароню* (*...На бороду Аароню Спадає росю...*) (с. 7) (пор. суч. літ. *на бороду Ааронову*).

У системі займенника: а) форми род. відм. мн. займ. *вони* без приставного *и* при прийменниках: *до ихъ* (с. 18); б) повні нестягнені форми займенників прикметникового типу відмінювання: *теє* (с. 9).

У системі дієслова: а) південно-східні діалектні форми дієслів 3 ос. одн. теп. часу: *кара* (с. 6) (пор. суч. літ. *карає*); б) уживання закінчення *-ут, -ат* у 3 ос. мн. дієслів: *спадають* (с. 7), *творять* (с. 7). Можливо, тут простежується друкарський огріх. Проте, якщо взяти до уваги той факт, що 1) флексійне *-т* зустрічається у дієслівних формах 3 ос. мн. у деяких південно-східних (зокрема, на Черкащині), поліських (переважно у волинсько-поліських у басейні рік Горині, Стиру, Случу) [1, 135],

2) Т. Шевченко родом з південної Черкащини, то можна допускати, що у букваревих формах з твердим *-т спадають, творять* простежуються говіркові риси з Черкащини; в) ненормативна з сучасного погляду форма 3 ос. одн. дієслова *вставати: вставляє* (с. 16) (пор. суч. літ. *встає*); г) архаїчна форма дієприслівників: *поучая* (с. 10) (пор. суч. літ. *повчаючи*).

До словотворчих ненормативів ми віднесли ті мовні одиниці, які відрізняються від сучасних літературних певним словотворчим афіксом (префіксом, суфіксом тощо). У складі словотворчих ненормативів, зафіксованих у букварі Т. Шевченка, ми виділили такі групи: 1) префікс *по-* там, де сьогодні виступає префікс *пі-*: *познать* (с. 5); 2) преф. *под-* там, де сьогодні маємо *під-*: *піднимає* (с. 14); 3) преф. *рос-* там, де сьогодні виступає преф. *роскоши* (с. 22), *роспялы* (с. 8); 4) преф. *от-* там, де сьогодні маємо *од-*: *откупляе* (с. 18); 5) преф. *раз-* там, де в суч. укр. літ. мові нормативним виступає *роз-*: *разбойниками* (с. 8); 6) уживання суфікса *-ова-* в дієсловах, де сьогодні нормою виступає суф. *-ува-*: *дывовали* (с. 17), *побудовали* (с. 10), *шановаты* (с. 17); 7) несуфіксальний спосіб творення слів там, де в сучасних нормативних формах суфікс наявний: *Богохул* (с. 8) (пор. суч. заст. *богохульник* [СУМ I, с. 210]); 8) прислівникові суфікси *-а, -е* там, де сьогодні маємо суфікси *-і, -о, ; сьгодня* (с. 19) (пор. суч. літ. *сьогодні; однодушне* (с. 9) *однодушно — рідко* [СУМ V, с. 635]); 9) відсутність постфікса *-ся* у словах, де в суч. укр. літ. мові цей постфікс уживається: *починає (...На сынёму мори не добре щось-починає...)* (с. 14) (пор. суч. літ. *починається*); *дывовали (То вси тойди козакы дывомъ дывовали...)* (с. 17) (пор. суч. літ. *дивувалися*).

Серед лексичних одиниць ми виділили такі групи:

1) слова, які відсутні в найбільших сучасних лексикографічних працях, зокрема в СУМі [12] та ВТССУМі [3]. У підручнику виявлено 21 таку лексему, значна частина з яких — церковнослов'янізми: *беззаконіє* (с. 10) (пор. ст.-сл. *беззаконіє 'беззаконня'* [2, 16]); *воздасть* (с. 6) (пор. ст.-сл. *вздавати 'віддавати належне'* [2, 34]); *воплощенію* (с. 9), *воплощенный* (с. 8) (пор. ст.-сл. *вплъштєніє 'втілення'* [2, 38]); *воспою* (с. 5) (пор. ст.-сл. *въспѣти 'оспівати'* [2, 40]); *добро-вѣнне* (с. 7) (пор. ст.-сл. *добрѡвоніє 'аромат, пахощі'* [2, 54]); *искреннему* (с. 8) (пор. ст.-сл. *искрънь 'ближній', искръньнѣ 'широ'* [2, 81]); *лже-учители* (с. 9) (пор. суч. літ. *'той, хто видає себе за учителя'*); *почитаты* (с. 17) (пор. ст.-сл. *почитати 'шанувати'* [2, 173]); *стыхъ* (с. 5) (пор. ст.-сл. *стихъ 'вірш'* [2, 239]). До цієї групи також належать такі слова: *Богохул* (с. 8) *'богохульник', городи* (с. 9) *'міста', земнороднымъ* (с. 7) *'земний; народжений на Землі, меже* (с. 8) *'між', однодушне* (с. 9) *'однодушно', опрощенья* *'благословення; прощення'* (с. 16), *пословицы* (с. 23) *'прислів'я', Правдоучители* (с. 10) *'ті, хто навчають правди', пярятинского* (с. 14) *'який родом із міста Пярятин', сьгодня* (с. 19) *'сьогодні', южнорусскій* (с. 1) *'український'*. Т. Шевченко використав у назві свого підручника термін "южнорусскій", хоча в назвах ряду букварів кінця 50-их — початку 60-их років XIX ст. вживався і прикметник

"український": "Українська абетка" М. Гатцука (М., 1861 р.), "Українська граматка" І. Деркача (М., 1861), "ГраMATка за для українського люду" Л. Яценка (М., 1862);

2) лексеми, за походженням церковнослов'янізми, які відбиті у словниках і мають при собі ремарку *церк.* або *книжн.*: *Великодная* (пор. *великодній* — церк. 'стос. до Великодня' [СУМ I, 320]); *ревнителю* (с. 9) (пор. *ревнитель* — книжн. 'щирий, затятий прихильник кого-, чогонебудь' [СУМ VIII, 473], *рвьнитель 'ревнитель, поборник'* [2, 223]); *тварямъ* (с. 7) (пор. *твар'* — заст., книжн. 'будь-яка істота, живе створіння; тварина' [СУМ X, 45], *тварь 'створіння, істота'* [2, 271]);

3) лексичні одиниці, які зафіксовані в СУМі чи ВТССУМі, проте супроводжуються стилістичною ремаркою *діал.* Таких слів у підручнику зафіксовано 8, зокрема: *лейстровый* (с. 15) (пор. *лейстровий* — діал. 'реестровий' [СУМ IV, 472]); *матчина* (с. 18) (пор. *матчин* — діал. 'прикм. до *матка; належний матері'* [СУМ IV, 654]); *межь* (с. 14) (пор. *меж* — діал. 'між' [СУМ IV, 666]); *отцевська* (с. 16) (пор. *вітцівська* — діал. 'прикм. до *отець'* [СУМ I, 690]); *похожає* (с. 14) (пор. *похожати* — діал. 'походжати' [ВТССУМ, 1094]); *стрѣменемъ* (с. 16) (пор. *стрѣм'я* — діал. 'стромовина' [СУМ IX, 763]). Біля деяких слів у СУМі, крім діалектної, подається й інша ремарка: *зачували* (с. 16) (пор. *зачувати* — поет., діал. 'чути, сприймати слухом що-небудь' [СУМ III, 410]); *отця* (с. 17) (пор. *отець* — діал., уроч. 'батько' [СУМ V, 804]);

4) слова, які зафіксовані в СУМі та ВТССУМі, але мають ремарку *заст.* або *іст.* Зокрема, в букварі Т. Шевченка зафіксовано 30 слів, які в СУМі позначені ремаркою *заст.*: *бусурманьскою* (с. 22) (пор. *бусурманський, бусурманський* — заст., нар.-поет. 'прикм. до *бусурман, бусурмен'* [СУМ I, 264]); *вертепи* (с. 10) (пор. *вертеп* — заст. 'печера' [СУМ I, 332]); *воцаритця* (с. 7) (пор. *воцарятися* — заст. 'вступати на царський престол; починати царювати' [СУМ I, 746]); *горнылы* (с. 9) (пор. *горнило* — заст. 'горно' [СУМ II, 133]); *дивы* (с. 8) (пор. *діва* — заст., поет. 'дівчина' [СУМ II, 296]); *злато* (с. 9) (пор. *злато* — заст., поет. 'золото' [СУМ III, 587]); *кравави* (с. 6) (пор. *крававий* — заст. 'кривавий' [СУМ IV, 360]); *личба* (с. 13) (пор. *лічба* — заст. 'арифметика' [СУМ IV, 533]); *ложахъ* (с. 6) (пор. *ложа*³ — заст. 'ложе'; *ложе* — заст., поет. 'місце для спання; постіль' [СУМ IV, 540]); *міръ* (с. 22) (пор. *мир*² — заст. 'світ' [СУМ IV, 712]); *невольныкивъ* (с. 18) (пор. *невільник, заст. невольник* — 'той, кого взяли в полон або насильно поневолили' [СУМ V, 265]); *одностайне* (с. 9) (пор. *одностайне* — заст. 'одностайно' [СУМ V, 638]); *ометы* (с. 7) (пор. *омет* — заст. 'пола, край (одягу)' [СУМ V, 693]); *оттакъ* (с. 7) (пор. *оттак* — заст. 'отак' [СУМ V, 812]); *от-тымъ* (с. 17) (пор. *оттим* — заст. 'отим' [СУМ V, 812]); *отцева* (с. 18) (пор. *отцевий* — заст., уроч. 'батьківський' [СУМ V, 815]); *пани-маткою* (с. 16) (пор. *паніматка* — заст. 'мати стосовно до своїх дітей' [СУМ VI, 46]); *пан-отцемъ* (с. 16) (пор. *панотець* — заст. 'батько стосовно до своїх дітей' [СУМ VI, 48]); *побусурменылась* (с. 22) (пор. *побусурманитися, побусурменитися* — заст. 'прийняти іншу віру (перев. магометанську)' [СУМ VI, 629]);

потурчылась (с. 22) (пор. *потурчуватися, потурчуватися* — заст. 'приймати турецьку (мусульманську) віру' [СУМ VII, 434]); *пренепорочної* (с. 8) (пор. *пренепорочний* — заст., поет. 'позбавлений будь-якого пороку, будь-якої вади, хиби' [СУМ VII, 538]); *противъ* (с. 16) (пор. *против* — заст. 'проти' [СУМ VIII, 315]); *се* (с. 16) (пор. *сей* — заст. 'цей' [СУМ IX, 110]); *соборо́мъ* (с. 6) (пор. *собор* — заст. 'зібрання великої кількості людей в одному місці для розваги, відпочинку і т. ін.' [СУМ IX, 433]); *тварямъ* (с. 7) (пор. *твар* — заст., книжн. 'будь-яка істота, живе створіння; тварина' [СУМ X, 45]); *темныця* (с. 18) (пор. *темниця* — заст., поет. 'в'язниця' [СУМ X, 68]); *тойдижъ* (с. 9) (пор. *тойді* — заст. 'тоді' [СУМ X, 177]); *ученикы* (с. 8) (пор. *ученик* — заст. 'учень' [СУМ X, 533]); *часть* (с. 14) (пор. *часть* — заст. 'частина' [СУМ XI, 282]); *яко* (с. 6) (пор. *яко* — заст. 'як' [СУМ XI, 640]).

Як бачимо, деякі застарілі слова є водночас поетичними й народнопоетичними: *бусурме́нськои, дівы, зла́то, пожахъ, пренепорочної, темныця*. Застаріле слово *отце́ва* має забарвлення урочистості.

Крім того, зафіксовано 3 матеріальні архаїзми — історизми, біля яких у СУМі є ремарка *іст.*: *запорозькій* (с. 14) (пор. *запорізький, запорозький* — іст. 'прикм. до *запоріжці, запоріжці* і Запоріжжя, Запорожжя' [СУМ III, 274]); *кошовому* (с. 15) (пор. *кошовий* — іст. 'вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі' [СУМ IV, 317]); *отаманови* (с. 15) (пор. *отаман* — іст. 'виборний або призначений ватажок козацького війська' [СУМ V, 801]). Проте в підручнику є значно більше історизмів, біля яких у словнику не стоїть відповідна ремарка: *козаць* (с. 15), *тымпани* (с. 6) тощо;

5) лексеми, які наявні в СУМі та ВТССУМі, при яких є ремарка *рідко* або *рідше*. Зафіксовано 9 таких слів: *безпечно* (с. 16) (пор. *безпечно* — рідко 'безтурботно' [СУМ I, 139]); *більшъ* (с. 24) (пор. *більше, рідше більш* 'вищ. ст. до *багато*' [СУМ I, 186]); *вкральсь* (с. 10) (пор. *вкрадатися* — рідко 'закрадатися' [СУМ I, 699]); *есть* (с. 16) (пор. *есть* — рідко 'форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова *бути*' [СУМ II, 499]); *зо* (с. 18) (пор. *з*, рідко *зо* [СУМ III, 7]); *лакомства* (с. 22) (пор. *лакомство* — рідко 'ласощі' [СУМ IV, 439]); *пристаныще* (с. 6) (пор. *пристанище* — рідко 'те саме, що *пристановище*' [СУМ VIII, 37]); *роковий* (с. 19) (пор. *роковий* — рідко 'який буває раз на рік; щорічний' [СУМ VIII, 875]); *улицы* (с. 11) (пор. *улиця* — рідко 'вулиця' [СУМ X, 430]);

6) лексеми, які включені до реєстру СУМа та ВТССУМа і супроводжуються ремаркою *розм.* Зафіксовано 21 таке слово: *брехнею* (с. 23) (пор. *брехня* — розм. 'неправда' [СУМ I, 233]); *видаемъ* (с. 19) (пор. *видати* — розм. 'бачити' [СУМ I, 384]); *утерялы* (с. 17) (пор. *утеряти* — розм. 'утратити' [СУМ X, 507]); *дивка* (с. 18) (пор. *дівка* — розм. 'дівчина' [СУМ II, 297]); *діла* (с. 6) (пор. *діло* — розм. 'робота, заняття людини; пов'язані з розумовим і фізичним напруженням' [СУМ II, 304]); *достану* (с. 23) (пор. *доставати* — розм. 'діставати' [СУМ II, 387]); *замовчальы* (с. 15) (пор. *замовчати* — розм. 'замовкнути' [СУМ III, 217]); *заставъ* (с. 24) (пор. *заставляти* — розм. 'примувати виконувати що-небудь, ставати до роботи' [СУМ III, 327]); *збавлявь* (... *И близькихъ сусидивъ хлиба й соли безневинно збавлявь...*)

(с. 16) (пор. *збавляти* — розм. 'віднімати що-небудь у когось, залишати без чогось, позбавляти чогось' [СУМ III, 424]); *збавляти* (*Нехай буду одынь погыбаты, Козацького вийська не збавляти!*) (с. 16) (пор. *збавляти* — розм. 'доводити до загину, знищувати, губити' [СУМ III, 424]); *знавь* (с. 17) (пор. *знати* — розм. 'могти, уміти що-небудь робити, поводитися певним чином' [СУМ III, 643]); *оанемъ* (с. 9) (пор. *вогонь, розм. огонь* [СУМ I, 715]); *первий* (с. 5) (пор. *первий* — розм. 'перший' [СУМ VI, 118]); *пожыты* (с. 7) (пор. *поживати*² — розм. 'використовувати що-небудь для своїх потреб, витратити щось на свої потреби' [СУМ VI, 774]); *попывну* (с. 18) (пор. *попівна* — розм. 'попова дочка' [СУМ VII, 200]); *празныкъ* (с. 19) (пор. *празник* — розм. 'свято' [СУМ VII, 512]); *ричяхъ* (с. 19) (пор. *річ* — розм. 'мова' [СУМ VIII, 578]); *світтом* (с. 9) (пор. *світ*¹ — розм. 'світло' [СУМ IX, 84]); *спыльна* (с. 14) (пор. *спільна* — розм. 'пільно' [СУМ IX, 503]); *тепера* (с. 18) (пор. *тепера* — розм. 'тепер' [СУМ X, 76]); *уробляя* (с. 17) (пор. *уробляти* — розм. 'виконувати певну роботу' [СУМ I, 473]);

7) у підручнику виявлено 3 слова, біля яких у СУМі стоять ремарки *розм.* та *рідко*: *знавалы* (с. 15) (пор. *знавати* — розм., рідко 'знати' [СУМ III, 636]); *неоставытъ* (с. 5) (пор. *оставляти* — розм., рідко 'залишати' [СУМ V, 783]); *послухачи* (с. 23) (пор. *послухач* — розм., рідко 'слухач' [СУМ VII, 344]).

Ми простежили також, як лексика букваря репрезентована у "Словнику мови Шевченка" (К., 1964). У результаті цього виявлено ряд слів, які використані в букварі, проте не включені в "Словник мови Шевченка". Серед них такі лексеми: *однодушне, опрощенья, отцевий, отцевський, паніматка, пироги, побрязкачі* та ін.

На основі проведеного мовного аналізу можемо зробити такі висновки:

1) Т. Шевченко використав у своєму підручнику гражданський шрифт не лише в україномовних творах, але й у церковнослов'янських. Азбука букваря Т. Шевченка відрізняється від сучасної української абетки кількістю літер (у Шевченка — 36, у суч. абетці — 33), наявністю шести літер (ъ, ы, э, э, ө, в, ё), яких немає в сучасній абетці, та відсутністю букв *г, є, ї*, які представлені в сучасному алфавіті;

2) правопис букваря переважно фонетичний, який характеризується варіантними написаннями. Для правопису Т. Шевченка характерні й деякі риси історико-етимологічного правопису. Основна причина такого письма — неусталеність українського правопису в часи Т. Шевченка;

3) буквар Т. Шевченка відображає не лише мовлення Т. Шевченка (у "Псалмах", коментарях до молитов), але й фольклорну мову, оскільки значну частину тексту підручника займають народні тексти (народні думи про Марусю Богуславку, Олексія Поповича, українські прислів'я та приказки). Поет прагнув, щоб учні навчалися живої, народної української мови;

4) на фонетично-правописному рівні виділено 16 ненормативних рис. Однак, значна їх частина простежується лише в кількох прикладах (*мыни, камень, соколь, букварь, нялы* та ін.). Отже, частотність використання фонетично-правописних ненормативів невисока. Завдяки цьому фонетика підручника сприймається як досить близька до сучасних норм української літературної мови;

5) буквар Т. Шевченка відіграв роль у кодифікації української акцентуації, оскільки в ньому проставлено наголоси. Абсолютна більшість акцентуаційних форм Т. Шевченка закріпилися як норма в сучасній українській літературній мові. У букварі виявлено незначну кількість слів з іншими, ніж у сучасній українській мові, наголосами (*новимь, Марію, молилисья, козацькі* та ін.);

6) на морфологічному рівні виділено 20 ненормативних рис: у системі іменника — 7 (*люде, віка, Господеві, вь дому* тощо), у системі прикметника — 7 (*высоки, Божій, лучче* та ін.), у системі займенника — 2 (*до ихь, тее*), у системі дієслова — 4 (*спадаяють, поучая, вставае* та ін.);

7) серед словотворчих ненормативів зафіксовано 9 рис (напр., *познать, роскоши, Богохул, сьгодня*).

Незважаючи на досить значну кількість ненормативних морфологічних та словотворчих рис, мова букваря Т. Шевченка на цих рівнях здебільшого відповідає нормам сучасної української літературної мови;

8) у букварі Т. Шевченка з використаних близько 500 лексем (1434 слововживань) зафіксовано 54 одиниці, які не стали нормою сучасної української літературної мови (це становить $\approx 10\%$ лексики підручника) та 44 одиниці, які перебувають на периферії сучасної нормативної системи (це становить $\approx 9\%$). У складі ненормативних з сучасного погляду лексем, зокрема у науковому стилі, який репрезентує буквар Т. Шевченка, а) частина взагалі не включена в сучасні нормативні словники (таких 21 слово: *беззаконіе, воздасть, воплощенній* та ін.), б) частина зафіксована з ремарками *діал.* (8 слів: *лейстровый, матчина, межь* тощо), в) певна кількість зафіксована з ремаркою *розм.* (21 лексема: *брехнею, видаемь, втерялы* та ін.), г) кілька слів включені з ремарками *розм., рідко* (3 слова: *знавалы, неоставыть, послухачи*). Певну частину складають лексичні одиниці, які перебувають на периферії сучасної нормативної системи, вони включені в сучасні кодифіковані словники з різними ремарками: *церк.* (слово *Великодная*), *іст.* (3 лексичні одиниці: *запорозькій, кошовому, отаманови*), *заст.* (30 слів: *бусурменської, вертепи, горныли* тощо), *рідко* (9 лексем: *безпечно, вкралысь, есть* та ін.), *книжн.* (2 слова: *ревнители, тварямь*);

9) ряд лексем, використаних у букварі (*однодушне, опрощення, отцевий* та ін.), не включено в "Словник мови Шевченка";

10) мова букваря Т. Шевченка на всіх мовних рівнях яскраво відображає, з одного боку, тяжіння до народнорозмовної стихії, яка переважає в підручнику (*лучче, ясненькій, великій, кара, втеряти, дівка, лейстровий* та ін.), а з іншого — до книжного, церковнослов'янського джерела (*кровію, сына Божія, поучая, воплощение, ревнитель* тощо). Вживання архаїчних (передусім церковнослов'янських) мовних одиниць значною мірою зумовлене тематикою художніх поетичних творів (псалмів) та змістом Шевченкових коментарів до молитов.

Таким чином, докладний аналіз мови, графіки, правопису букваря Т. Шевченка переконливо доводить, що вжиті форми в абсолютній більшості стали нормою сучасної української мови.

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. — К., 1980; 2. Белей Л.О. Старослов'янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей. — Львів, 2001; 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., 2005; 4. Дзєндзелівський Й.О. "Букварь южнорусский" Т.Г. Шевченка 1861 р. / Й.О. Дзєндзелівський // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка / Ужгородський державний університет; Закарпатська обласна організація товариства "Знання". — Ужгород, 1989; 5. Коляда Н.М. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.); Автореф. дис. ... канд. педагог. наук / Коляда Наталія Миколаївна; Інститут педагогіки АПН України. — К., 2004. 6. Кониський Олександр. Наські граматки // Основа. — 1862. — Січень; 7. Курабцева І.К. Науково-культурне значення "Букваря южнорусского" Т. Шевченка і "Граматки" П. Куліша / І.К. Курабцева // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — № 51; 8. Огієнко І.І. Шевченкова мова // Рідна мова. — 1934. — № 5, 6, 8, 10; 9. Прозор Н.Є. Журнал "Рідна мова" про мову й правопис Тараса Шевченка // Роль Тараса Шевченка в історії української літературної мови: текст лекцій / В.І. Статєєва, Н.Є. Прозор; Ужгородський національний університет. — Ужгород, 2001; 10. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко: в 4 т [Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомеханічним способом]. — К., 1958-1959. 11. Словник мови Шевченка: у 2 т. — К., 1964. 12. Словник української мови: в 11 т. — К.: 1970-1980. 13. Статєєва В.І. Мовна позиція Тараса Шевченка // Роль Тараса Шевченка в історії української літературної мови: текст лекцій / В.І. Статєєва, Н.Є. Прозор; Ужгородський національний університет. — Ужгород, 2001; 14. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка / Проф. С.Х. Чавдаров. — К., 1953; 15. Шевченківський "Букварь": Роздатковий матеріал до курсу "Історія української культури" та "Історія української літератури" / Київський політехнічний інститут; АН УРСР; Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського. — К., 1990; 16. Шевченківський словник: у 2 т. / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України; Головна редакція "Української радянської енциклопедії". — К., 1976-1977. 17. Шевченко Т.Г. Буквар південнорусский 1861 року. — К.: Веселка, 1991. — 63 с. 18. Шевченко Т.Г. Букварь южнорусский [Фотокопія] // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. — Ф. 1. — № 115. 19. Шевченко Т.Г. Букварь южнорусский. — СПб., 1861; 20. Шевченко Т.Г. Букварь южнорусский // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. — Т. 6. — К., 1964; 21. Яременко В. "Добрі жнива колись-то будуть..." (Християнська наповненість Шевченкового "Букваря") // Слово і час. — 2004. — № 4; 22. Яцюк В. Кобзаревий буквар / Володимир Яцюк // Шевченко Т. Г. Буквар південнорусский 1861 року. — К., 1991.